

Зуєв В.,
к.ю.н., асистент кафедри
кримінального процесу
Національного юридичного
університету імені Ярослава
Мудрого, м. Харків

КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСІБ ТА ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЗА ЗЛОЧИНИ, ВЧИНЕНІ РФ В УКРАЇНІ

Російське вторгнення в Україну спричинило широкомасштабну шкоду, масові людські жертви та значне руйнування інфраструктури. Сьогодні питання комплексного відшкодування шкоди, завданої московським вторгненням в Україну, турбує всіх: звичайних українців, бізнес та державу. І найголовнішою метою є створення ефективного механізму для практичної реалізації притягнення до відповідальності та отримання компенсацій.

14 листопада 2022 року ООН ухвалила резолюцію, що зводиться до таких основних позицій: «Російську Федерацію *має бути притягнуто до відповідальності* за будь-які порушення міжнародного права в Україні або проти України, включно з її агресією на порушення Статуту Організації Об'єднаних Націй, а також будь-якими порушеннями міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, і що вона повинна нести правові наслідки всіх своїх міжнародно-протиправних діянь, включно з *відшкодуванням шкоди, зокрема будь-якої шкоди, заподіяної такими діяннями*» [1].

Резолюція ООН стала першою цеглиною у процесі створення компенсаційного механізму для України, громадян та бізнесу в питанні відшкодування завданої шкоди. Наступним кроком має бути розробка (вдосконалення) та прийняття національного та міжнародного законодавства для вилучення і продажу заморожених російських активів, використання отриманих коштів для відбудови України та компенсації завданих росією збитків. Для цього має розпочати функціонування міжнародний реєстр збитків. Після цього мають бути здійснені подальші кроки: створення компенсаційного фонду, наповнення цього фонду за рахунок вилучених російських активів і створення повноцінного компенсаційного механізму для розгляду заяв та присудження компенсацій.

Однак залишається невизначеним порядок та механізм притягнення до відповідальності не тільки військово-політичного керівництва окупанта, а й інших виконавців воєнних злочинів. Очевидно, що такий масштаб виходить за межі національних механізмів. Для цього необхідно проаналізувати міжнародні майданчики, за допомогою яких було б можливо досягти поставлених цілей.

Оскільки Рада Безпеки ООН навряд чи створить комісію з розгляду претензій, то Генеральна Асамблея ООН могла б створити незалежний механізм, який би допоміг документувати порушення для підтримки будь-якого внутрішнього процесу розгляду претензій у подальшому в судовому порядку, про що активно дискутується. Інші інсти-

туції, такі як Міжнародний суд ООН, Міжнародний кримінальний суд та Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), не виглядають як життєздатні та своєчасні варіанти, оскільки вони не в змозі розглядати масові позови. Так, ЄСПЛ дозволяє жертвам подавати позови, якщо вони вичерпали національні засоби правового захисту, але він буде обмеженим індивідуальним предметом відшкодування. Сам Суд намагається виносити рішення за масовими позовами, що виникають унаслідок тривалого конфлікту, не маючи повноважень для збору доказів. Він стикається з проблемою «великої кількості передбачуваних жертв і оспорюваних інцидентів, обсягу наданих доказів, труднощів у встановленні відповідних обставин і того факту, що *такі ситуації переважно регулюються правовими нормами, відмінними від норм Конвенції*» [2].

Складність оцінки вимог великої кількості потерпілих не завадила ЄСПЛ раніше присуджувати відшкодування окремим заявникам. Однак у справах Чірагова та Саркіяна за позовами проти Вірменії та Азербайджану у зв'язку з конфліктом у Нагірному Карабасі та навколо нього Суд присудив лише сукупну суму в розмірі 5000 євро для кожної жертви на тій підставі, що «деякі ситуації – зокрема ті, що пов'язані з тривалими конфліктами, – насправді не піддаються повному відшкодуванню», а також «завершенню вирішення на політичному рівні» [3, 4].

Міжнародний суд ООН може бути ще однією можливістю домагатися відшкодування збитків та притягнення до відповідальності. Нещодавно Суд розглянув питання про відшкодування збитків за незаконну окупацію та анексію Угандою провінції Ітурі на сході ДР Конго, присудивши 325 млн доларів США компенсації [5]. Однак ця справа стосується порушень майже двадцятирічної давнини і є дещо меншою за суму 11 млрд доларів, яку вимагав конголезький уряд. Такі позови мають подаватися відповідною державою жертви і обмежуватимуться встановленням порушень, виявлених проти держави.

Міжнародний кримінальний суд (МКС) також розглядався як варіант притягнення до відповідальності та відшкодування збитків. Хоча МКС дійсно дозволяє жертвам отримати відшкодування, воно залежить від звинувачень та засуджених осіб. Це значно звужує коло осіб, які можуть отримати відшкодування, враховуючи обмежені можливості Суду розглядати лише декілька справ одночасно, а також те, що для вжиття будь-яких заходів після закінчення судового розгляду можуть знадобитися роки. В обох судах необхідно продемонструвати достатні докази правопорушення, чи то з точки зору відповідальності держави за міжнародно-протиправне діяння перед Міжнародним Судом ООН (що не повинно становити складності), чи то довести поза розумним сумнівом *індивідуальну кримінальну відповідальність* за міжнародні злочини, що підпадають під юрисдикцію МКС. Усі суди не призначено для розгляду складних масових позовів, які тягнуть за собою широкомасштабні міжнародні збройні конфлікти, а їхня правова база та вигоди до доказів, ймовірно, не сприятимуть задоволенню позовів жертв.

Тим не менш у Міжнародному Суді ООН триває розпочатий 27 лютого 2022 року розгляд справи щодо звинувачень у геноциді за Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Україна проти рф). У цій справі також Міжнародний Суд ООН за клопотанням України своєю ухвалою від 16 березня 2022 року, яка має обов'язкову силу, вжив, зокрема, такі тимчасові заходи: рф має негайно припинити розпочаті нею військові дії 24 лютого 2022 року на території України (пункт 1); рф має забезпечити, щоб будь-які військові або нерегулярні збройні формування, які можуть бути

скеровані або підтримані нею, а також будь-які організації та особи, які можуть підпадати під її вплив, контроль або керівництво, не вживали заходів для сприяння військовим операціям, зазначеним у пункті 1[6].

Також Положення Римського статуту МКС було взято до уваги в постанові Верховної Ради України від 14 квітня 2022 року №2188-ІХ, якою схвалено Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні». Цією Заявою Верховна Рада України визнає дії, вчинені Збройними силами Російської Федерації та її політичним і військовим керівництвом під час останньої фази збройної агресії Російської Федерації проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, геноцидом Українського народу [7].

Законом України №2236-ІХ від 3 травня 2022 року було доповнено КПК розділом ІХ², у якому регламентовано порядок взаємодії національних органів із МКС. У примітці до цього розділу встановлюються межі застосування цих норм. Так, дія цього розділу поширюється виключно на співробітництво з Міжнародним кримінальним судом, з метою поширення його юрисдикції на осіб (громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства), які на момент вчинення злочину, що підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, були підпорядковані та/або діяли, з метою здійснення збройної агресії проти України, та/або на підставі рішень (наказів, розпоряджень тощо) посадових осіб, військового командування, або органів державної влади Російської Федерації або іншої країни, що здійснювала агресію, або сприяла її здійсненню проти України [8]. Найголовнішою проблемою в застосуванні цієї моделі притягнення до кримінальної відповідальності осіб та відшкодування шкоди є питання юрисдикції МКС, яка не охоплює розслідування усіх можливих воєнних злочинів, що вчинені в Україні з боку рф. Окрім того, персональну відповідальність за злочини агресії та геноциду будуть нести лише представники військово-політичного командування.

У КПК України також передбачається можливість застосування механізмів міжнародної правової допомоги. Так, відповідно до ст. 552 КПК передбачено право звертатись із відповідним запитом до уповноваженого органу іноземної країни для проведення процесуальних дій, зокрема, арешту чи конфіскації майна (ч. 4). Однак і ця форма не може бути ефективною через те, що такий запит може бути надісланий не безпосередньо до країни-агресорки (відсутність дипломатичних відносин, а також принципове небажання визнавати злочинні помилки та відшкодувати шкоду), а до третіх країн, на території яких може знаходитися майно громадян рф, які відповідальні за воєнні злочини. Але в запиті також необхідно надати інформацію, зокрема, про повідомлену підозру особі (п. 5 ч. 1 ст. 552 КПК), чиє майно має арештовуватись. Зрозуміло, що особи, які мають таке майно в третіх країнах (олігархи), не є безпосередніми виконавцями воєнних злочинів, а тому абсолютна більшість із них не має статусу підозрюваного в жодному кримінальному провадженні в Україні, а відповідно такий запит не може бути оформлений за чинними вимогами.

Окремо необхідно пригадати, що Закон України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених» від 28 липня 2022 року було запроваджено нового суб'єкта: «особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, – будь-яка особа, яка має

процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого, засудженого та яка включена відповідним уповноваженим органом до списку для обміну як військовополонений». І хоча в цьому випадку притягнення до кримінальної відповідальності (як результат) такої особи фактично не відбувається, тут є виправдана і зрозуміла мета – ціною відмови від індивідуального покарання підозрюваного, обвинуваченого, засудженого військовополоненого врятувати та повернути з полону наших воїнів.

З огляду на викладене доводиться констатувати, що не тільки на національному рівні, а й на рівні міжнародному спільнота виявилась не готова до викликів такого масштабу та цинізму. Наявні механізми та процедури або розраховані на рівень звичайних кримінальних правопорушень із відповідними обмеженнями (національні механізми), або є незастосовні в умовах необхідності міжнародної консолідації (Рада Безпеки ООН), або обмежені юрисдикцією та предметом судового розгляду (Міжнародні судові інституції). Таким чином, усе це примушує розробити нові ефективні як національні, так і міжнародні механізми та процедури для адекватного реагування на вчинення воєнних злочинів з метою мати реальну можливість для притягнення до кримінальної відповідальності кожного, хто вчинив такі злочини, та відшкодування збитків усім, хто їх зазнав у їхньому результаті.

Список використаних джерел

1. Інтернет-ресурс. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/872035.html> (дата звернення: 11.03.2023).
2. Заява № 38263/08, рішення від 21 січ. 2021 р. URL: <https://rm.coe.int/georgia-v-russia-ii-gc-ukr/1680a58450> (дата звернення: 11.03.2023).
3. Чірагов та інші проти Вірменії (Chiragov and Others v. Armenia), заява № 13216/05, рішення від 12 груд. 2017 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Chiragov_v_Vurm.pdf (дата звернення: 11.03.2023).
4. Саркісян проти Азербайджану (Sargsyan v. Azerbaijan) 40167/06, рішення від 12 груд. 2017 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Sargsyan_v_Azerb.pdf (дата звернення: 11.03.2023).
5. Інтернет-ресурс. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/05/11/686897/> (дата звернення: 11.03.2023).
6. The Court indicates provisional measures. Press Release. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/182/182-20220316-PRE-01-00-EN.pdf> (дата звернення: 11.03.2023);
7. Постанова Верхової Ради України від 14 квітня 2022 року № 2188-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#n12> (дата звернення: 11.03.2023).
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 11.03.2023).

